

СОЮЗ Ю. ШЛЕСУДСЬКОГО - С. ПЕТЛЮРИ 1920 р. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано стан сучасних вітчизняних студій історії українсько-польської угоди 1920р.

За останні роки відбулася деконструкція радянської історіографічної побудови. Сьогодні в Україні не пишуть про перемогу Великого Жовтня, союз робітничого класу і трудящего селянства, боротьбу з націоналістичною контрреволюцією. На зміну цим реліктам прийшла концепція Української революції, сутність якої становлять державотворчі інтенції української нації. Створення Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки, гетьманська Українська держава, відновлення Директорією УНР, повстання Західноукраїнської Народної Республіки — ось теми, які домінують у дослідженнях про революцію, хоч і не вичерпують їх.

Не можна оминати й ще одну особливість сучасної української історіографії. За останні роки вона перехворіла хворобою некритичного ставлення до емігрантської та діаспорної історичної науки, від якої запозичила не тільки чимало цінного, а й цілу низку притаманних їй вад. Утому періоді, який досліджую я, найпомітнішою з таких вад є концепція програних національно-визвольних змагань і пошук безпосередніх винуватців цього програшу. Зрозумівши повну безперспективність руху в цьому напрямі, сучасні українські історики намагаються не так акцентувати увагу на очевидних і не дуже втішних для українців фактах перебігу подій 1917—

1921 рр., як побачити за ними розвиток більш значущих, довготривалих явищ, наслідки яких виявилися значно пізніше. Не можу твердити, що сучасна українська історіографія досягла якихось особливо помітних успіхів у осмисленні революції і може похвалитися великою різноманітністю концептуальних візій її, проте відмова від тези програної революції є її відмінною ознакою.

Тепер подивимося, як трансформаційні історіографічні процеси позначилися на висвітленні польсько-українських відносин 1920 р.

Радянська історіографія розглядала події 1920 р. виключно як «третій похід Антанти», «війну з буржуазно-поміщицькою Польщею», «напад польських мілітаристів», супроводжуваний зрадою «українських буржуазних націоналістів».

Передусім відбулася деконструкція радянської візії війни. Українські історики відмовилися від використання згаданих вище визначень, їх практично не цікавлять проблеми, які були ключовими у висвітленні війни 1920 р. для авторів багатотомної «Історії Української РСР» [1]. Автори сучасних праць не ототожнюють себе з радянською стороною і, відповідно, не обсервують події війни з більшовицької траєкторії. Однак і ніколи не йшлося про те, щоб переміститися з радянського на польський бік

фронту і центром дослідницьких координат зробити не Москву, а Варшаву. Національна схема історіописання вимагає формування власної візії подій. І тут ні російська, ні польська література не можуть бути використані як дороговки, а швидше — як джерельне забезпечення досліджень. Непевно, це ж можна сказати і про українську еміграційну та діаспорну літературу. Для неї, з одного боку, з огляду на концепцію програних визвольних змагань ця війна — лише продовження «історії поразок українців у боротьбі за незалежність», з іншого — це надзвичайно гостра і дражлива проблема правомірності відмови від Східної Галичини і Західної Волині на користь Польщі. Отже, сучасні українські історики потрапили у досить складну ситуацію під час визначення свого ставлення до війни і віднайдення її місця в загальній схемі Української революції. Відсутність надійної підказки змусила їх діяти на свій страх і ризик у відповідності до власних уявлень про контекст революції, а можливо, й історію України XX ст. У Ярослава Грицака війна 1920 р. без жодних структурних виділень описується у розділі «Доба Директорії II: війна всіх проти всіх» [2]. У львівському виданні «Історії України» «ліхтарик» «Радянсько-польська війна» віднесено до параграфа «Українсько-польська війна» [3]. В «Історії України: нове бачення» опис війни є фрагментом написаного мною «ліхтарика» «Українська Народна Республіка 1920 р.» [4]. У книзі О. С. Рубльова та О. П. Реєнта «Українські визвольні змагання. 1917—1921 рр.» параграф «Радянсько-польська війна» вмонтовано у розділ «Відновлення Радянської влади в Україні в 1920 р.» [5].

Незважаючи на таку розбіжність у визначенні ніші для війни 1920 р., варіанти її описів дуже мало відрізняються одне від одного. Це надзвичайно скупі, лапідарні тексти, які без особливих подробиць передають хід війни. Спробую стисло їх узагальнити. Листопадова катастрофа 1919 р. поставила існування УНР під великий знак запитання. Залишки української армії відправилися у Зимовий похід, а державний провід, зокрема голова Директорії С. Петлюра, виїхав за межі України, але не втратив бажання боротися за її державність. Об'єктивно умови склалися так, що єдиною державою, яка на той час була зацікавлена у збереженні УНР, була Польща. Керівник Польської держави Ю. Пілсудський, маючи на меті забезпечення польських національних інтересів та ослаблення Росії, плекав ідею створення федеративного союзу з Литвою та Білоруссю і нала-

годження військової праці з УНР. Це давало шанс Петлюрі, але від нього вимагалось визнати права Польщі на Східну Галичину та Західну Волинь, які на той час уже перебували під контролем польської армії. С. Петлюра, переконаний в тому, що побудувати українську державу можна, лише спираючись на береги Дніпра, згодився на вказані жертви.

Варшавська угода, чи як її ще називають «договір Пілсудський — Петлюра» [6], відкрила можливість до об'єднаного походу польсько-українських армій на схід. 25 квітня перейшовши Збруч, союзники вже 7 травня захопили Київ. Це був найбільший успіх походу. Через тиждень більшовики перехопили ініціативу і почали контрнаступ. У червні вони відвоювали Київ, а у серпні стояли під стінами Львова та Варшави. У вересні після перемоги у Варшавській битві розпочався новий польсько-український наступ. Форсувавши в середині вересня Дністер, Армія УНР розгромила частини 14-ї радянської армії і оволоділа територією між Дністром і Збручем. 19 вересня українські і польські війська захопили Тернопіль, а 27 — Проскурів.

12 жовтня у Ризі між польською та радянською сторонами було досягнуто домовленість про перемир'я. Армія УНР втратила союзника, спроби протистояти сам на сам червоним виявилися нетривалими. 21 листопада Армія УНР відступила за Збруч. Кількома днями раніше Кам'янець-Подільський залишив уряд УНР.

18 березня 1921 р. у Ризі був підписаний мирний договір між РСФРР та УСРР з одного боку та Польщею — з іншого [7]. Польща зреклася УНР та визнала УСРР. Ризький мирний договір унеможливив самостійницькі плани УНР, які остаточно завершилися трагедією Базару [8], українські землі виявилися знову поділеними між різними державами.

Ще раз зауважу, що так виглядає загальний перебіг війни 1920 р. у викладі українських істориків. Він засвідчує ті концептуальні зрушення, які відбулися в українській історіографії порівняно з радянською, але мало що говорить про велику кількість суттєвих деталей, на які звертають увагу українські історики. Ці деталі вносять чимало істотного в розкриття української візії війни.

Насамперед я виділив би зовнішньополітичні аспекти, а серед них — українсько-польські взаємини. Почну з Варшавського договору квітня 1920 р., який є визначальним для цих відносин. Варшавський договір — зона особливо-го подразнення української історіографії. Май-

же всі тогочасні українські політики, за винятком вузького кола соратників С. Петлюри, засудили Варшавську угоду, яка в історіографії довгий час називалася «однією з найбрудніших сторінок у всій українській історії» [9]. Сучасні українські історики ставлять під сумнів однозначність таких оцінок, і якщо не виправдовують договір, то намагаються з'ясувати спонукальні мотиви, які призвели до його підписання [10].

Ю. Терещенко у статті «Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією» пише, що, незважаючи на внутрішню суперечливість договору, «він дав реальну можливість ще на рік продовжити масштабну збройну боротьбу за визволення України і зберегти основи національної державності. С. Петлюрі вдалось можливим поступитися частиною української території з тим, щоб відстояти державність на Великій Україні» [11].

Як історіографічну особливість відзначаю те, що в науковій літературі не трапляється і якихось різких випадів проти С. Петлюри як головного ініціатора договору з українського боку. Ми не знаходимо звинувачень у запродавстві й торгівлі територією. Історики намагаються вищити історичний статус Головного Отамана як однієї з ключових фігур Української революції. Я. Грицак пише, що, ідучи на угоду з Пілсудським, С. Петлюра керувався єдиним прагненням бачити Україну самостійною державою, завдяки союзу з Польщею він сподівався отримати підтримку і визнання країн Антанти. До того ж він був переконаний, що головна загроза Україні виходить не від Польщі, а від більшовицької експансії. Прагнення спинити її змусило його пожертвувати Східною Галичиною [12].

Близький до такої оцінки й інший український історик І. Срібняк. На його погляд, «стрижнем польсько-українського порозуміння 1920 р. був військовий союз двох держав проти більшовицької Росії» [13]. Цікавою особливістю зацитованої статті І. Срібняка, яка має підзаголовок «До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років», є спроба показати, що квітнева угода 1920 р. виникла не спонтанно і не на голому місці, що їй передували спроби принаймні річної давнини налагодити українсько-польський діалог. І. Срібняк звертає увагу на місію В. Прокоповича, відправлену до Варшави на початку січня 1919 р. [14] з ініціативи Головного Отамана, місію Б. Кудринського [15], особисте звернення листом С. Петлюри до

Ю. Пілсудського, в якому С. Петлюра вказував на історичні приклади шкідливості роз'єднаних дій поляків та українців, писав, що для нього є очевидною конечність певного порозуміння між командуванням польської і української армій [16]. На мій погляд, найдетальніше українсько-польський переговорний процес 1919—1920 рр. проаналізований і висвітлений у брошурі Богдана Гудя та Віктора Голубка «Не легка дорога до порозуміння» з підзаголовком «До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917—1921 рр.». Автори стверджують, що «українсько-польський мирний діалог періоду весни — літа 1919 р. спричинив припинення збройного конфлікту між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою, а також сприяв зближенню їх позицій у визначенні перспектив боротьби з експансією московського більшовизму на Захід, що однаковою мірою загрожувала існуванню обох новопосталих держав» [17]. 1 вересня 1919 р. між польським та унерівським командуванням було підписано перемир'я, яке стало першим реальним кроком до налагодження українсько-польського партнерства. Варшава була зацікавлена в тому, щоб армія УНР якомога довше чинила опір білогвардійській армії генерала Денікіна, хоча такий поворот справи не відповідав планам країн Антанти.

Після поразки армії генерала Денікіна і набуття чинності Версальським мирним договором країни Антанти почали переглядати свою політику щодо Росії. Британський прем'єр Ллойд Джордж виступив з ініціативою припинення збройної боротьби проти радянської влади. Збереження територіальної цілісності Росії було одним з наріжних каменів західної дипломатії. Ця догма не залишала вибору для керівництва УНР. Лише союз з Ю. Пілсудським давав шанс продовжити боротьбу. Попри відсутність альтернатив, українсько-польські переговори початку 1920 р., як пише Олександр Павлюк, були надзвичайно складними і виснажливими, українці опиралися вимогам Варшави встановити польський контроль над українською армією. Критичне становище, в якому перебувала УНР, змусило її керівників на поступки Пілсудському [18]. Українські дослідники констатують нерівноправність польської та української сторін. Олександр Павлюк делікатно говорить про роль молодшого партнера, яку відвів українській стороні Ю. Пілсудський [19]. Ярослав Грицак пише, що Пілсудський презентував націю-переможця, тоді як Петлюра — націю переможеною [20]. Грицак не втримався від

запозичення іронічної думки Нормана Девіса про те, що Пілсудський уклав перемир'я на зразок того, хто, прагнучи перетнути Сахару, винаймає якого-небудь звіра з горбом [21]. Прагматизм Ю. Пілсудського впадає у вічі українським історикам куди сильніше, ніж його політичний романтизм. Але цей прагматизм не викликає осуду, він сприймається із розумінням. Як керівник держави Пілсудський мав керуватися національними інтересами. О. Павлюк, зокрема, пише: «У ставленні до України Пілсудський керувався передусім національними інтересами своєї країни. Його розуміння цих інтересів передбачало послаблення Росії, від якої, на його погляд, походила головна небезпека існуванню польської державності» [22]. О. Павлюк висловлює ще одну цікаву думку, яка стосується всієї війни. Він твердить, що українсько-польський виступ «від самого початку був приречений на невдачу. Насамперед тому, що цей союз значною мірою був і залишається «персональним союзом» двох глав держав — Петлюри і Пілсудського — і спирався на їхні особисті відносини й домовленості [...]. Разом з тим обидва лідери так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників, і спільна українсько-польська акція не стала консолідуючим національним чинником ні в Україні, ні в Польщі» [23].

Українські історики показують, що і Петлюра, і Пілсудський зустрілися з жорстокою опозицією і в українському, і в польському суспільствах. Як зазначалося вище, Варшавську угоду в Україні підтримало тільки дуже вузьке коло сподвижників С. Петлюри; по суті, не кращим було становище Ю. Пілсудського у Польщі. Більшість у сеймі, насамперед народкові демократи, вважали, що українська політика Пілсудського не відповідає інтересам Польщі [24].

Приреченість на невдачу, на думку українських науковців, лежала й в іншій площині. Сподівання С. Петлюри на те, що спільний похід в Україну викличе вибух селянського повстанського руху проти червоних, майже не виправдалося. Причини такого стану речей українська історіографія відносить до практики польського війська в Україні: поляки поводити себе не як союзники, а як завойовники-окупанти. До причин подібного порядку належить і небажання польської сторони сприяти розбудові української армії, яка була, фактично, обмежена двома дивізіями, а галицькі бригади, що перебували у складі Червоної армії і перейшли на бік Армії УНР, на вимогу польського командування були роззброєні та інтерновані [25].

Серед українських істориків в останні роки надзвичайно широким є звернення до наукової спадщини Івана Лисяка-Рудницького, зокрема до його есею «Польсько-українські стосунки: тягар історії»; історики поділяють думку, висловлену в цьому тексті, про те, що політика Пілсудського характеризувалася непереборною внутрішньою суперечністю: «...З одного боку, він хотів утримати самостійну Україну, яка б служила перепорою проти Росії, а з другого — своїм завоюванням Східної Галичини знищив шанси на українську самостійність» [26].

Сучасна українська історіографія не залишає без уваги й іншу думку І. Лисяка-Рудницького про те, що й «українці спричинилися до невдачі в досягненні порозуміння» [27]. О. Павлюк пише, що «... уряд ЗУНР і галицькі українці не бажали жертвувати регіональними інтересами заради загальноукраїнської справи» [28]. Очевидно, він має на увазі насамперед недалекоглядне нехтування урядом ЗУНР пропозицій місії Антанти на чолі з генералом Бортельом у лютому 1919 р. [29].

Нарешті, українські історики вбачають, що не останню роль в поразці спільного походу зіграла відсутність його зовнішньополітичної підтримки. Франція, Великобританія, і особливо США, досить прохолодно поставилися до акції Пілсудського: «...Керівники США ніколи не довіряли Пілсудському, — занотовує О. Павлюк, — з підозрою ставлячись до його минулого — участі в соціалістичному русі і пронімецької орієнтації під час Першої світової війни» [30]. Ще менше підстав у них було для довіри українським політикам. У серпні 1920 р. у пресі була надрукована «Американська нота щодо ситуації в Польщі» [31]. Вона базувалася на двох тезах — невизнанні радянської влади і неприйнятті розчленування Росії. Право на власну державність визнавалося лише за Фінляндією, Польщею та Вірменією, решта народів повинні були змиритися з територіальною цілісністю та недоторканністю кордонів Росії. Несприятливий зовнішньополітичний фактор, небажання країн Антанти бачити на післявоєнній карті Європи Українську державу розглядається сучасною українською історіографією як одна з найсуттєвіших причин невдачі національної революції.

Є ще один сюжет, пов'язаний з війною 1920 р., який привертає увагу істориків України. Це табірне життя інтернованої у Польщі української армії. Можна назвати принаймні дві монографії, в яких розглядається становище армії, військо-

ва та культурно-освітня діяльність інтернованих [32]. Вчені вважають, що повного розриву союзницьких стосунків між українцями і поляками не відбулося. Взимку 1921 р. у Тарнові при Головній Команді військ УНР почалося формування Українського партизансько-повстанського штабу, який очолив Ю. Тютюнник, спільними зусиллями українців і поляків розроблявся план нового походу в Україну. Проте сам похід, як відомо, зазнав нової невдачі [33].

Отже, підведу короткий підсумок. За роки незалежності українська історична наука зробила суттєві кроки до переосмислення революційних подій 1917–1921 рр., сформовано концепцію Української революції, яка виходить із

самодостатності цих подій і водночас не відриває їх від історичних процесів у Центральній Східній Європі, насамперед у Польщі. Одночасне відродження Польської та Української держав під впливом Першої світової війни породило цілий ланцюг складних історичних подій і явищ, які болісно позначилися на історії обох країн, викликали гострі суспільні подразнення як у поляків, так і в українців. Це тим більше робить вартим уваги той короткий відтинок 1920 р., коли обидва народи виявилися союзниками по зброї. Глибоке і всебічне вивчення війни 1920 р. в українській історіографії лише розпочинається. Сподіватимемося, що у нього добре майбутнє.

1. Історія Української РСР - У восьми томах і десяти книгах.— Т. 5.— Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920).— К., 1977.— С. 473–499.
2. Грицак Ярослав. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.— К., 1996.— С. 148–159.
3. Історія України.— Львів, 1996.— С. 245–251.
4. Історія України: нове бачення.— У 2 т.— Т. 2.— К., 1996.— С. 96–100.
5. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.— К., 1999.— С. 219–244.
6. Павлюк О. В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923).— К., 1996.— С. 101; Грицак Ярослав. Вказ. праця.— С. 154.
7. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник.— К., 1995.— С. 344.
8. Див.: Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організацій і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921.— К., 1995.— С. 190.
9. Reshetar J. S. The Ukrainian Revolution. 1917–1920. A Study in Nationalism.— Princeton, № J, 1952.— Р. 299.
10. Як завжди справа не обходиться без винятку. В. Солдатенко в історичному нарисі «Українська революція» (К., 1999.— С. 843) дає таку підсумкову оцінку Варшавській угоді: «...Такий крок не міг викликати симпатій у народних мас, а лише породив нове невдоволення українським державним центром».
11. Терещенко Юрій. Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті Українських національно-визвольних змагань: Збірник наукових праць.— Фастів, 1999.— С. 138.
12. Грицак Ярослав. Вказ. праця.— С. 152–153.
13. Срібняк Ігор. Симон Петлюра на чолі держави та війська (до питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років) // Симон Петлюра. Українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України.— К., 1995.— С. 148.
14. Там само.— С. 141.
15. Там само.— С. 142.
16. Там само.— С. 143.
17. Гудь Богдан, Голубко Віктор. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.— Львів, 1997.— С. 19–20.
18. Павлюк Олександр. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Український історичний журнал.— 2000.— № 6.— С. 7.
19. Там само.
20. Грицак Ярослав. Вказ. праця.— С. 154.
21. Там само.
22. Павлюк Олександр. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Український історичний журнал.— 2000.— № 6.— С. 8.
23. Там само.
24. Там само.— С. 9.
25. Там само.
26. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе.— К., 1994.— Т. 1.— С. 83–110.
27. Там само.— С. 101–102.
28. Павлюк Олександр. Вказ. стаття.— С. 10.
29. Див.: Віанковський Л. Українська Галицька Армія.— Вінніпег, 1974.— С. 65.
30. Павлюк Олександр. Вказ. стаття.— С. 12.
31. Там само.— С. 13.
32. Срібняк Ігор. Обеззброєна, але нескорена.— К.—Філадельфія, 1997.— 187 с; Павленко Микола. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: становлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.).— К., 1999.— 352 с.
33. Верига Василь. Листопадовий рейд.— К., 1995.— С. 164.

V. Verstuk

THE UNION OF YU. PILSUDSKI AND S. PETLIURA OF 1920 IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

In the article the state of modern home studies on the history of Ukrainian–Polish agreement of 1920 is analysed.